

ANDRIES BAART

WIJ
MOETEN
HET
ZEGGEN

EEN ESSAY OVER ALLEDAAGSHEID,
HERMENEUTIEK EN AUTONOMIE IN DE ZORG
VOOR WIE HET NIET ZEGGEN KAN

deGraaff

WIJ MOETEN HET ZEGGEN

WIJ MOETEN HET ZEGGEN

EEN ESSAY OVER ALLEDAAGSHEID, HERMENEUTIEK EN AUTONOMIE IN DE ZORG
VOOR WIE HET NIET ZEGGEN KAN

ANDRIES BAART

deGraaff

Wij moeten het zeggen

*Een essay over alledaagsheid, hermeneutiek en autonomie in de zorg
voor wie het niet zeggen kan*

Andries Baart

ISBN 978-94-93127-31-9

NUR 740/895

Foto auteur: Monique de Bree

Tekstredactie: Tekstbureau Taallent, Apeldoorn

Vormgeving: MOL grafische vormgeving Utrecht

© Andries Baart | Uitgeverij de Graaff, 2024

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden overgenomen, vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever en vermelding van de auteur(s) van het boek.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912j°, het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 882, 1180 AW Amstelveen). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever (Uitgeverij de Graaff, www.uitgeverijdegraaff.nl) te wenden.

Abonneer u op de nieuwsbrief van Uitgeverij de Graaff: www.uitgeverijdegraaff.nl

U ontvangt dan regelmatig informatie over nieuwe titels en blijft ook op de hoogte van aanbiedingen en kortingsacties.

Volg ons tevens op Facebook www.facebook.com/Uitgeverijdegraaff

INHOUD

PROBLEEMSTELLING	8
1 ALLEDAAGSE HERMENEUTIEK	9
Voortdurend open onderzoeken	9
1.1 HERMENEUTIEK ALS DE KUNST VAN HET INTERPRETEREN	10
1.2 PRAKTISCHE CONSEQUENTIES	11
1.3 HERMENEUTISCHE CIRKEL EN SPIRAAL	14
1.4 PRAKTIJKCASUS	16
Conclusies	19
Een andere afloop	21
1.5 ALLEDAAGSHEID	22
1.6 ONDERZOEK(SMIDDELEN)	23
Bronnen van de uiteenzetting over hermeneutiek	25
2 DE ZELDZAAMHEID VAN DE HERMENEUTISCHE BENADERING	28
2.1 METHODEN VAN WERKEN MET VERSTANDELIJK BEPERKTE MENSEN	30
2.2 TUSSENTIJDSE CONCLUSIES	38
2.3 METHODEN VAN WERKEN MET DE DOELGROEP EVB+	39
2.4 CONCLUSIES	45
Al bij al	47
3 DE AUTONOMIE VAN DE ZORGONTVANGER	49
3.1 SAMENVATTING: INZICHTEN IN AUTONOMIE OP EMPIRISCHE GRONDEN	49
3.2 GEEN AUTONOMIE BIJ EVB+?	52
3.3 OVER HET BEGRIP 'AUTONOMIE' IN DE SECTOR VAN DE GEHANDICAPTENZORG	55
Analoog onderzoek naar afhankelijkheid	60
3.4 GEORDEND BEGRIPPENAPPARAAT	61
Begrijpelijke kernen in het autonomiediscours	61
Kijken naar autonomie aan de hand van deze vijf kernen	65
Autonomie als de kwaliteit van een traject	66
Tussentijdse samenvatting	67
3.5 RELATIONELE AUTONOMIE	67
Beknopt beeld van relationele autonomie	68
Correctie van het liberale autonomie-ideaal	68
Sterk en zwak substantieve opvattingen van autonomie	69
Meelevende nabijheid als bijdrage aan autonomie	70
Hermeneutiek	71
3.6 CONCLUSIES	72
LITERATUUR	75
OVER DE AUTEUR	80

*Voor Joop en Rietje Baart-Janmaat,
liefhebbende ouders van mijn gehandicapte nicht Nicole*

PROBLEEMSTELLING

De professionals die we in *Ze kunnen het niet zeggen*¹ aan het werk hebben gezien, staan voor lastige opgaven:

- a. Er is veel wat móét, variërend van een dagprogramma dat afgewerkt moet worden, een bewezen methodiek die gevolgd behoort te worden tot kwaliteitseisen waaraan voldaan moet zijn. Maar ook: uurbudgetten die niet overschreden mogen worden, roosters die rond moeten komen en bijvoorbeeld eisen van het zorgkantoor die niet in de wind geslagen kunnen worden.
- 8 b. De meeste ernstig meervoudig beperkte (EMB-) of ernstig verstandelijk beperkte (EVB-) cliënten zijn bovendien bewerkelijk, ingewikkeld, vaak moeilijk te begrijpen en soms ook onvoorspelbaar en niet ongevaarlijk. Ook als de werkers genieten van hun cliënten – en dat is eerder regel dan uitzondering – zijn het dikwijls veeleisende mensen bij wie men zijn aandacht nauwelijks kan laten verslappen.
- c. Daar komt een derde verzwarende factor bij: de werker zelf, die dikwijls overbelast is, soms geïrriteerd of onzeker. Of juist idealistisch en energiek aan de gang zou willen, terwijl afwachten en terughoudend optreden geboden zijn. In dit werk kan de professional zijn of haar werk helemaal niet doen zonder zichzelf als instrument in te zetten.
- d. En dat alles speelt zich af in een context die ook grote invloed uitoefent. Enerzijds gaat het daarbij om de eigen organisatie die een kenmerkende cultuur heeft van werken, leidinggeven, stimuleren, leren en overleggen, maar anderzijds ook om dominante ideologieën in wetenschap, de beroepsgroep en politiek, die idealen en (prestatie)verwachtingen het werk binnenschuiven.

Hoe navigeren professionals door dit geheel van krachten, eisen en mogelijkheden? *Hoe verlenen ze in deze omstandigheden goed zorg? En wat heet dan 'goed'?* Dat is de kernvraag van *Ze kunnen het niet zeggen* als zodanig en van deze slotbeschouwing in het bijzonder. De afzonderlijke hoofdstukken van *Ze kunnen het niet zeggen* hebben telkens een deel van het antwoord gegeven, steeds weer vanuit een andere invalshoek. Die antwoorden zijn subtiel en grijpen in elkaar. Een fascinerend palet. En wat is nu, al bij al, het antwoord en hoe kan het dat dit het antwoord is? Die vraag staat hier centraal. Doordat we een overall antwoord zoeken, moeten we ook een hoger abstractieniveau kiezen dan we in *Ze kunnen het niet zeggen* aanhielden, en hoewel we het antwoord opbouwen vanuit de empirisch gefundeerde bevindingen, zal er ook een beroep gedaan worden op theorieën en theoretische concepten die de abstrahering ondersteunen.

1 Deze uitgave *Wij moeten het zeggen* is een aanvulling op de uitgave *Ze kunnen het niet zeggen* en is tegelijk verschenen. Geest, Geertje van der (2024). *Ze kunnen het niet zeggen. Over autonomie en afhankelijkheid in de alledaagse ondersteuning aan mensen met EVB+* (met een slotbeschouwing van Andries Baart). Uitgeverij de Graaff.

ALLEDAAGSE HERMENEUTIEK²

De professionals in *Ze kunnen het niet zeggen* zijn zorgverleners, maar alvorens tot specifieke zorg te kunnen komen, zijn ze in een bepaald opzicht onderzoekers. Misschien zouden alle zorgverleners dat moeten zijn, maar hier blijkt het in elk geval onmisbaar: zonder dat ‘onderzoek’ is hun werk onmogelijk of loopt onherroepelijk vast. De praktijken die in beeld zijn gebracht, bestaan uit onderzoek en zorg die in voortdurend afwisselende lagen over elkaar komen te liggen. Het resultaat is een complex en procesmatig geheel van in elkaar grijpende zorgpraktijken dat uit vele tientallen lagen bestaat. We zullen dat aannemelijk maken, inclusief de plek van onderzoek daarin.

9

VOORTDUREND OPEN ONDERZOEKEN

Maar eerst een consequentie van dit globale beeld. Zo’n dynamisch, gelaagd en complex beeld van zorgpraktijken verschilt aanzienlijk van het vereenvoudigde beeld van zorg dat we zo vaak vinden in leerboeken, best practices, evidence-based aanwijzingen of uitgewerkte methodieken (voorbeelden daarvan volgen in hoofdstuk 2). Het beeld dat ons voor ogen komt na lezing van *Ze kunnen het niet zeggen* staat nogal ver af van het rigoureuze vereenvoudigde idee van wat zorg geven is en wie of wat zorggevers en zorgontvangers zijn (reductionisme en enkelvoudigheid), ook van de meer statische en gedecontextualiseerde voorstellingen (zo is het ‘eigenlijk’ en zo moet het dan ook) en van de verwachting richting professionals om weliswaar reflectief te zijn, maar hoe dan ook gehoorzaam te zijn aan tal van regels.

Zoals gezegd, is een aanzienlijke moeilijkheid in de onderzochte praktijken van *Ze kunnen het niet zeggen* dat het vaak niet duidelijk is wat de cliënt vraagt, wil of nodig heeft. Navraag doen (wat aanhoudend gebeurt) geeft amper definitief uitsluitsel: de responsen (antwoorden, lichamelijke reacties en dergelijke) staan open voor meerdere uitleggingen of onttrekken zich aan alle uitleg of de uitleggingen blijken inwisselbaar met elkaar. Een ‘ja’ kan betekenen dat de cliënt inderdaad pindaakaas op zijn brood wil, maar ook dat hij het verzoek heeft gehoord, domweg verder wil met eten, met wat anders bezig is, de vraag niet begrepen heeft, in contact blijft, of nog wat anders. Er worden gewoonlijk meerdere responsen uitgelokt en ze moeten alle, stuk voor stuk en tezamen, *geïnterpreteerd* worden – in deze zorgsituaties nog meer dan elders, waar een cliënt zich gemakkelijker verstaanbaar kan maken – en dan nog is de slotsom van het interpretatieproces dikwijls weinig

2 De bronnen waarop ik steun, worden benoemd in een aparte box, aan het einde van dit eerste hoofdstuk.

zeker. In het gegeven voorbeeld is er kennelijk een vraag gesteld ('Pindakaas op brood?'), maar de cliënt kan zich ook ongevraagd tonen (onrustig, boos, roepend, iets weggooiend of pakkend et cetera), waarna er eveneens geïnterpreteerd moet worden: wat bedoelt hij of zij, waar duidt dit op, wat zou een goed antwoord zijn? En goed interpreteren is nog een hele kunst – een kunde eigenlijk. Het verkrijgen van responsen en deze interpreteren is bij elkaar het onderzoek dat in deze praktijken plaatsvindt.

1.1 HERMENEUTIEK ALS DE KUNST VAN HET INTERPRETEREN

10

De gedegen kunst van het interpreteren is de hermeneutiek, gewoonlijk opgevat als het uitleggen van teksten, maar soms ook van symbolen, tekenen, kunstuitingen of zelfs van gedragingen en het bestaan als zodanig. De hermeneutiek is een wetenschappelijke discipline die ernaar streeft het interpreteren boven willekeur uit te tillen en tot een te verantwoorden en toetsbare activiteit te maken. Ze is geworteld in het besef dat teksten zelden 'vanzelfsprekend' zijn – zeker niet als ze afkomstig zijn uit andere tijden en culturen – en hun betekenis lang niet zo 'objectief' kan zijn als bijvoorbeeld de interpretatie van magnetisme of de verstrooiing van het licht. Dat komt omdat teksten, schilderijen, dansen en andere artefacten *menselijke* producten zijn die met een bepaalde bedoeling tot stand zijn gebracht; en een bedoeling is geen oorzaak.

Hoewel de hermeneutiek teruggaat tot in de klassieke oudheid en er in de middeleeuwen al hermeneutische cirkels werden gebruikt (het deel uitleggen in het licht van het geheel en het geheel begrijpen door steeds weer terug te gaan naar de delen), is het Schleiermacher die haar rond 1800 ontwikkelde tot een vak, toegespitst op de interpretatie of uitleg van vooral bijbelteksten. Hij stelde zijn hermeneutiek op de gedachte dat interpreteren betekent: uit de tekst halen ('reconstrueren') wat de maker van die tekst bedoeld heeft. Dat gebeurt langs drie wegen: de situatie en cultuur leren kennen waarin de tekst ontstond ('contextueel begrip'), een strikt taalkundige analyse maken van wat er op welke wijze wordt gezegd ('objectieve analyse van het taalsysteem') en via inleving komen tot een gevoelsmatig begrip van binnenuit ('psychologisch verstaan').

Een eeuw later ontwikkelt de pedagoog en historicus Dilthey deze hermeneutiek tot een algemene methode van de geesteswetenschappen. Hoewel veel breder en dieper gefundeerd in de wijsbegeerte van zijn dagen, hanteert hij uiteindelijk een soortgelijke interpretatieleer als Schleiermacher: reconstructie van de oorspronkelijke betekenis of bedoeling langs contextuele, objectieve en meer subjectieve weg. Dilthey was meer geïnteresseerd in de omstandigheden waarin de tekst ontstond dan in de persoonlijke intenties van de maker, zoals bij Schleiermacher. Maar voor beiden geldt dus dat ze op zoek zijn naar de betekenis die in tekst zelf zou liggen.

De hermeneutiek van Gadamer

In de context van dit onderzoek mag ik de hermeneutiek van Heidegger overslaan (die het bestaan zelf poogde uit te leggen en de hermeneutiek een diepe fundering gaf) en spring ik naar Gadamer (hele 20^e eeuw), die overigens net als Heidegger met zijn hermeneutiek een veel breder doel nastreefde dan het methodisch zuiver kunnen interpreteren van tek-

sten en andere menselijke uitingen. Voor Gadamer is de mens een interpreterend wezen en dankzij dat voortdurende waarnemen en betekenis geven, bestaat hij. Het is dus niet zo dat hij al bestaat en zich vervolgens van een methode gaat bedienen om tot goede interpretaties te kunnen komen. Historisch gesproken drijven we dus in een dikke laag interpretaties – we zijn er onderdeel van – die we geschiedenis noemen, die ons bewustzijn vormt en bepalend is voor wat we als de werkelijkheid bestempelen. Gadamer is zich ervan bewust dat wij als interpretator hetgeen we willen interpreteren, benaderen vanuit een specifiek perspectief, met bepaalde vooraf gegeven ideeën en begrippen en vanuit een reeds bestaande culturele inbedding die diepe historische wortels heeft: onze eigen bagage kan niet worden afgelegd maar produceert mede de betekenis.

Het is een belangrijke gedachte: niet door je te ontdoen van de bagage (vooraf gegeven kennis, taal en standpunten) ga je goed interpreteren, zoals gewoonlijk wordt beweerd, maar dankzij die bagage. Die bagage bevordert én hindert de totstandkoming van goed begrijpen. Die bagage (Gadamer spreekt van ‘vooroordelen’ en ‘verstaanshorizon’) is bovendien instabiel en deel van een historisch dóórgaand proces. De manier waarop ik een maandje geleden bijvoorbeeld Multatuli’s *Max Havelaar* las en begreep, komt nooit meer terug en is zelfs vandaag al buiten bereikt. Vandaag lees ik die tekst anders dan een maand geleden en dat geldt ook voor hoe ik nu mijn ervaringen van een jaar geleden duid, of hoe ik mijn vader zie die al jaren dood is. De ‘betekenis’ wordt dus niet gevonden noch objectief vastgesteld, maar telkens weer geproduceerd, door wisselende interpretatoren, met wisselende begrippen, vanuit wisselende perspectieven, in wisselende tijden en culturele vanzelfsprekdheden. En daar is niets aan te doen en ook weinig mis mee: er is geen manier van interpreteren die deze moeilijkheden buiten werking kan stellen. Uiteindelijk zal elke interpretatie provisorisch zijn en putten uit de bagage waarmee de interpretator de tekst poogt te ontsluiten en uit de bagage die de tekst zelf meesleept. Gadamer noemt dat de horizontversmelting.

11

Als ‘uitlegger’ kan ik dus niet ‘de bedoeling’ van degene die mij zijn tekst voorlegt, ‘reconstrueren’ alsof ik met mijn inleving en analyses kan tijdreizen en uit kan komen bij wat de ander oorspronkelijk bedoelde – een beperking die later door Ricoeur verder doorzocht is in de stapsgewijze ontwikkeling van zijn filosofische hermeneutiek. Telkens neem ik mezelf mee, begrijp ik de ander in en dankzij mijn taal en logica en toon ik mij een kind van mijn tijd. Sterker nog, ook de ander is kind van zijn geschiedenis en als hij al een oorspronkelijke bedoeling heeft, dan is ook die gevat in de tijd, taal en cultuur waarin hij zich poogt uit te drukken.

1.2 PRAKTISCHE CONSEQUENTIES

Deze uitweiding heeft een groot belang voor de beantwoording van onze vraagstelling en kan inzichtelijk maken wat er gebeurt wanneer de professionals die in *Ze kunnen het niet zeggen* zijn beschreven, moeilijk verstaanbaar gedrag pogen te *interpreteren*. Het is een waagstuk om vanuit de wijsgerige hermeneutiek van Gadamer over te stappen naar de concrete praktijk in een instelling voor mensen met een verstandelijke beperking, maar ik ben de eerste niet die zoiets toch probeert. In lijn met Gadamer kunnen we het volgende concluderen ...

1. De professionals, zoals alle mensen, *interpreteren onophoudelijk*; er is geen moment dat de professional al als professional opereert maar nog niet zou interpreteren.
2. Interpreteren is *geen apart moment* maar een voortdurende activiteit, waardoor het überhaupt mogelijk is 'chocola te maken' van de wereld waarin je je (als professional) bevindt.
3. De strikt *methodische weg* van interpreteren – stap voor stap en regelgeleid – kan behulpzaam zijn, maar we moeten scherp voor ogen houden dat daarmee slechts een déél van wat we willen begrijpen opgehelderd kan worden: een interpretatieve methode wordt ingezet tegen de achtergrond én met medeneming van voortdurende, meer alledaagse interpretaties die het überhaupt mogelijk maken de ander te zien en te benaderen, en jezelf en de context van ontmoeting te begrijpen.
4. Er kan geen sprake kan zijn van een objectieve of zuiver invoelende *reconstructie* van wat de ander ten diepste bedoelt: die 'eigenlijke' bedoeling of betekenis bestaat niet, want is een voorbijgaand iets dat niet 'ongeschonden' de tijd door kan komen om ooit later eens in die ongeschonden toestand opgepikt te worden.
5. Als de ander zijn bedoeling uitdrukt, dan gaat het om een weliswaar serieus te nemen maar voorbijgaand moment dat dankzij zijn context (de verstaanshorizon) en wat daarin aan betekenissen voorhanden is, betekenisvol kan zijn. Het gaat niet alleen om betekenis in context, maar ook om *betekenis dankzij context*. De betekenis is meer en ruimer dan wat de ander zegt of denkt te bedoelen.
6. Dat (delen van) de *verstaanshorizon van de werker* in de interpretatie worden/wordt beproefd, afgewezen dan wel opgenomen en zo óók een productieve werking hebben/heeft: alleen zo kan de interpretator wat zien en er wat van begrijpen. In dat begrijpen wordt die verstaanshorizon verbreed, verrijkt en ook gezuiverd (ontdaan van wat niet past).
7. Die verstaanshorizon zou bij de aanvang van het interpreteren *niet weggezuiverd* moeten worden om een zogeheten objectieve benadering te bereiken, maar zoveel mogelijk onderzocht en expliciet gemaakt: wat nemen we onvermijdelijk mee als we zo waarnemen, zo benoemen, zo duiden en hoe kan dat bijgesteld worden, toegespitst en adequater gemaakt om tot een beter, rijker begrijpen te komen van wat er nu te zien valt?
8. De gelukkende interpretatie is het *naar elkaar toe bewegen* van enerzijds wat de begripende werker met zich meebrengt aan ideeën, vermoedens, duidingen en dergelijke en van anderzijds wat de te begrijpen cliënt aan betekenissen, bedoelingen, strevingen en cultuurgoederen met zich meedraagt.
9. Dat er in het interpreteren een doorlopend *heen-en-weer* is waarin deel en geheel, maar ook betekenisgever en betekenisdrager elkaar beurtelings ophelderen. Op die manier wordt de totale duiding gevoed tot het punt waarop een bevredigende betekenis tot stand komt. Deze is tijdelijk en heeft als kenmerk dat we op een goede manier met elkaar verder kunnen: ons gedeelde begrip stelt ons in staat goed of zelfs beter verder te kunnen. Een geslaagde interpretatie is dus niet per se waar maar helpt vooral het goede samenleven verder.

10. Om te kunnen interpreteren is een *mengsel* nodig van welwillendheid, nabijheid en zelfs inleving (niet emotioneel maar eenzelfde perspectief innemen), maar ook van argwaan (door Ricoeur sterk benadrukt), afstand, reflectie en jezelf als interpreet bij je lurven kunnen pakken: degene die interpreteert, brengt immers ook zichzelf in en dan is het niet om het even hoe goed of gek deze is, in hoeverre deze zichzelf kent, doorziet en in de hand kan houden. Dat alles is bij Gadamer reeds aanwezig, maar wordt door Ricoeur verder uitgewerkt en aangescherpt.

11. Ten slotte, de poging om de ander te begrijpen, je gevoelens te interpreteren of bijvoorbeeld verrassend gedrag te duiden betekent dat je voortdurend onderzoek doet en dat is alledaagse hermeneutiek. Natuurlijk, heel veel waarnemingen wordt vliegensvlug, stilzwijgend en routinematig geduid en dan weten we niet eens dat we ‘onderzoek doen’, maar zodra er een moeilijkheid rijst en de routine onderbroken wordt, wordt de onderzoekende houding weer tot leven gewekt. Dat gebeurt ook wanneer de waarnemer zelf een spaak in het wiel steekt en zich afvraagt: wat zie ik nu, wat is dit, wat betekent het?

13

Mijn eerste overall conclusie is dat de werkers die in *Ze kunnen het niet zeggen* geportretteerd worden, heel goed passen in het beeld dat Gadamer geeft van hermeneutiek. Gelet op hun werksituatie zouden we echter moeten zeggen dat ze aan ‘alledaagse hermeneutiek’ doen en dat daarin bij benadering gebeurt wat in deze elf punten is samengevat. Door hun werk, en dan met name het onderzoekende deel ervan, op te vatten als ‘alledaagse hermeneutiek’ geven we praktisch en principieel een totaal ander beeld van dat werk dan wanneer we zeggen dat werkers om hun cliënten goed te begrijpen (rasters met) getoetste inzichten zo zuiver en onpartijdig mogelijk dienen toe te passen.

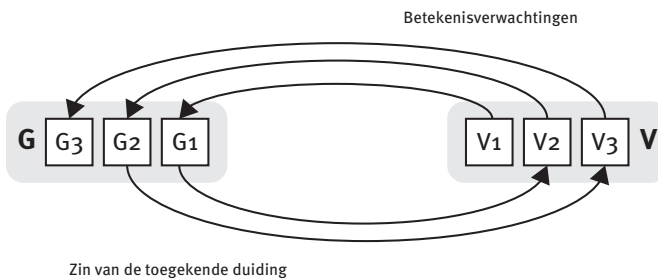
En we moeten ook waarschuwen: Gadamer ontwierp een *filosofische* hermeneutiek en dat is nog geen toegepaste hermeneutiek en nog minder een ‘methode’ om zelf hermeneutisch onderzoek te doen. De filosofische hermeneutiek biedt een gesystematiseerde wijsgerige reflectie op de eerdere kritische reflecties op wat hermeneutiek is (Gadamer reflecteert op met name Schleiermacher, Dilthey, Husserl en Heidegger, terwijl Ricoeur weer op hem reflecteert). Deze filosofische hermeneutiek wil daarbij twee vragen beantwoorden:

1. Hoe kan iemand, gegeven zijn cultuur, tot betekenis komen en er zo in slagen (sociaal en existentieel) tot bestaan te komen? Daar ligt de vraag onder wat het statuut van interpreteren is: waar is het uiteindelijk op uit, wat betekent het voor ons leven?
2. De tweede vraag hangt daarmee samen, namelijk hoe kunnen twee mensen uit verschillende culturen, die zo verschillend denken en handelen als zij doen, via communicatie tot een gemeenschappelijk begrip komen en zo hun gedeelde leven inrichten en voortzetten?

1.3 HERMENEUTISCHE CIRKEL EN SPIRAAL

In samenhang met het denken van Gadamer en voortbouwend op het klassieke idee van een hermeneutische cirkel is door velen een poging gedaan een hermeneutische cirkel te tekenen die op eenvoudige wijze laat zien hoe die zogenoemde hermeneutiek te werk gaat. Ik ga dat ook doen, wetend dat er heel wat zogeheten ‘hermeneutische cirkels’ op de markt zijn die de toets van de kritiek moeilijk kunnen doorstaan. Ze hebben wel de vorm van een cirkel, maar zijn in feite lineaire zoekrasters waarin reeds is bepaald waarnaar gezocht moet worden en wat de uitkomsten ervan betekenen. Het merendeel van de kenmerken van Gadamer's hermeneutiek keert niet terug in die ‘hermeneutische cirkels’ en daarom maken we hier ons eigen model (zie figuur 1).

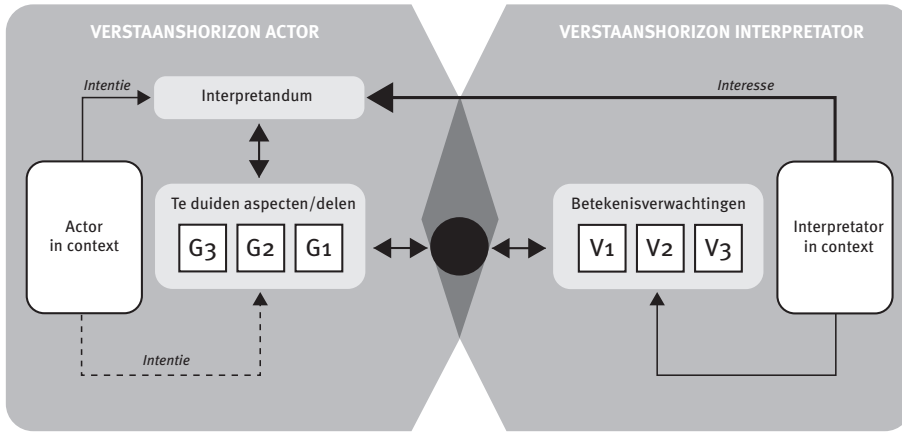
14

Figuur 1 – Hoe *Vorverständnis* of het geheel der verwachtingen productief is in het interpreteren

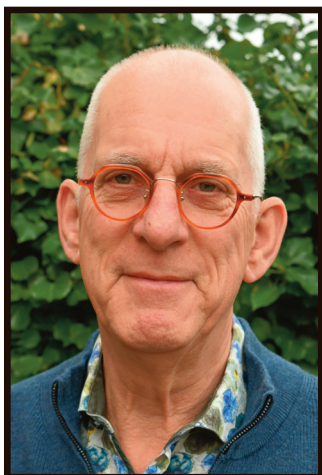
In figuur 1 is schematisch weergegeven hoe de interpretator vanuit zijn verwachtingen (V) het object benadert dat hij wil duiden. Die verwachtingen omvatten betekenissen waarvan de interpretator aanneemt dat ze van toepassing zijn op het object. Om te beginnen kijkt hij naar het te duiden gedrag (G) en ‘test’ daarbij zijn verwachting (V₁). Dat wil zeggen, hij past zijn verwachting toe op dat deel van het gedrag waarop die verwachting betrekking heeft (G₁). Zo ontdekt hij in welke mate de verwachting past. Als ze klopt en opheldering verschaft, verwacht hij vervolgens V₂+ (verwachting gebaseerd op een bevestiging) en als ze niet klopt, verwacht hij V₂- (verwachting gebaseerd op een verwerping): er treedt hoe dan ook een tweede verwachting naar voren (V₂) waarmee de interpretator vervolgens opnieuw naar een aspect van het gedrag kijkt en het test (G₂), waarna hij opnieuw ontdekt wat er wel of niet overeenstemt met zijn verwachting et cetera. En zo vormt zich uit die heen-en-weer gaande beweging geleidelijk een begrip: zoals verwachtingen en duidingen elkaar wederzijds beïnvloeden, zo beïnvloeden (inzicht in) delen en het geheel elkaar. Die wederzijdse ontsluiting resulteert uit de toepassing van de hermeneutische cirkel, door sommigen ook hermeneutische ‘spiraal’ genoemd.

Deze voorstelling van zaken is, hoe behulpzaam ook, erg primitief en daarmee onprecies. Een verdere uitwerking biedt figuur 2.

Figuur 2 – Gedrag interpreteren in lijn met Gadamer's hermeneutiek

In figuur 2 zijn opnieuw tegenover elkaar gezet degene die interpreteert (rechts, de 'interpretator') en degene die het te interpreteren gedrag vertoont (links, de 'actor'). De eerder beschreven cirkelgang tussen enerzijds betekeenisverwachtingen die getest worden aan anderzijds aspecten of delen van het te duiden gedrag, is gehandhaafd en staat centraal in de figuur. Nu is echter ook zichtbaar gemaakt dat die 'geduide delen' een onderdeel zijn van wat ons interesseert en dat ze als geheel geduid en begrepen moeten worden. Dat te duiden geheel heet *interpretandum* en de tests gebeuren op delen of aspecten daarvan. Het is dat *interpretandum* dat de interpretator interesseert (zie dikke pijl boven in de figuur van rechts naar links) en waarmee de betekeenisverwachtingen samenhangen. Verder zijn nu de actor (met zijn intentie) en de interpretator (met zijn interesse) ingetekend: beiden zijn ingebed in hun respectievelijke historische, culturele en sociale context en beiden hebben bovendien ervaringen; tezamen oefenen die een grote invloed uit op hun taal, intenties, verwachtingen en dergelijke. Ze zweven zagezegd niet vrij, maar zijn geworteld en daarmee onderdeel van een voortgaand leven, een geschiedenis. Die voedt en vormt hen en die zetten ze voort, op hun manier. Die actor en interpretator, inclusief hun verwachtingen, gedragingen, tests, interesses en dergelijke, liggen in hun verstaanshorizonten. Wat Gadamer daarmee op het oog heeft, noemen we in de presentietheorie gewoonlijk perspectief. Niet: waarmee wordt waargenomen, maar: hoe wordt waargenomen? En hier zien we een tweede cirkelgang: tussen perspectief en context. Naarmate het hermeneutische proces (de 'hermeneuse') vordert, versmelten de verstaanshorizonten van actor en interpretator meer en meer: ze krijgen een gedeeld perspectief (de overlapping van beide verstaanshorizonten met de daaruit resulterende interpretatie – de bal in het midden). Dat versmelten vindt plaats doordat het perspectief verruimd wordt en daarmee andere taal, begrippen, ervaringen en dergelijke toevoegt aan de context.

Als zorgontvangers vanwege hun beperkingen niet goed duidelijk kunnen maken wat zij willen, wat dan? In dit essay wordt bepleit het niet over te nemen en het ook niet op te geven. Beter is het om zoekend en tastend te ontdekken wat mogelijk gevraagd en bedoeld wordt. Hoewel dat niet eenvoudig is, doen goede professionals dat, alle dagen en tussen de bedrijven door. Wát ze dan doen, kan uitstekend worden uitgelegd. Wij noemen het ‘alledaagse hermeneutiek’ en geven er een gedegen uitleg van.

Door zo te werk te gaan wordt tegelijk de gebruikelijke opvatting van ‘autonomie’ gewijzigd in ‘relationele autonomie’, dat wil zeggen dankzij de ander autonoom kunnen zijn. In het essay worden deze relationele autonomie en de vragen waarmee ze omgeven is, nauwgezet uitgewerkt.

Het resultaat is een onderbouwde handreiking aan professionals wanneer ze zorg geven aan cliënten die het zelf niet (goed) kunnen zeggen, in de gehandicaptenzorg, ggz, verpleegzorg of waar dan ook: die professionals moeten het dus zeggen en dat kan verantwoord en zonder paternalisme gebeuren.

ISBN 978-94-93127-31-9

9 789493 127319

NUR 740 / 895

